

דף הרחבות לנושא –

דיני מוקצה (שיעור 11)

בסיס לדבר האסור וביטול כלי מהיכנו

שיעור מספר 47

❖ הטעמים לאיסור ביטול כלי מהיכנו

מדוע אסור לבטל כלי מהיכנו?

רש"י מסכת שבת דף מב עמוד ב

אסור לבטל כלי מהיכנו, להושיב כלי במקום שלא יוכל עוד ליטלו משם, דהוי קבוע לו מקום ומחברו בטיט ודמי למלאכה, וכלי זה משיפול בו השמן המוקצה - יהא אסור לטלטלו

ואילו הרמב"ם כתב –

רמב"ם הלכות שבת פרק כה הלכה כג

אסור לבטל כלי מהיכנו מפני שהוא כסותב, כיצד? לא יתן כלי תחת הנר בשבת לקבל את השמן הנוטף, שהשמן שבנר אסור לטלטלו וכשיפול לכלי יאסר טלטול הכלי שהיה מותר וכן כל כיוצא בזה, לפיכך אין נותנין כלי תחת התרנגולת לקבל ביצתה

לפי רש"י, ביטול הכלי מהיכנו מקבע את הכלי במקומו, ובכך הוא דומה לבונה. לפי הרמב"ם ביטול הכלי מהיכנו מונע את אפשרות השימוש בכלי, ובכך הוא כאילו סותר את הכלי. ברם, רש"י עצמו כתב את הטעם שכתב הרמב"ם –

רש"י מסכת שבת דף קכח עמוד ב

והא קמבטל כלי מהיכנו - דמשהניחם תחתיה אין יכול לטלטלן, דדומה לסותר בנין מדרבנן

רש"י מסכת שבת דף קנד עמוד ב

והא מבטל כלי - כרים וכסתות, כשמניחן תחת דבר שאין ניטל, מבטלן מהיכנן דשוב לא יטלם משם, ודמי לסותר מדוע רש"י כתב במקום אחד שהוא כבונה, ובמקומות האחרים שהוא כסותר?

חתם סופר מסכת שבת דף מב עמוד ב

נ"ל מסברא בביטול כלי לשעה לא שייך דהוה כסותר, כיון שאינו בטל ממלאכתו אלא שעה קלה. אך בבונה ומחברו בטיט אפילו רגע אחד הוה בונה

ועוד נ"ל לא שייך בונה ומחברו אלא בדבר הראוי לבניין, אבל כרים וכסות לא שייך בהו בנין

החתם סופר מציע שתי אפשרויות – א. בהמשך השיעור נלמד שישנה מחלוקת אם אסור לבטל כלי מהיכנו באופן זמני. ביטול כלי מהיכנו באופן זמני אינו יכול להיחשב כמלאכת סותר, שהרי הכלי חוזר לשימוש כעבור זמן מסוים! כאשר מדובר בביטול זמני מהשימוש, בהכרח המקור לאיסור הוא בדמיון למלאכת בונה. ב. ביטול כלי מהיכנו דומה למלאכת בונה רק אם היא נעשית בעזרת חומרים המתאימים לבניין! אחרת בהכרח מקור האיסור בדמיון למלאכת סותר.

לכאורה תעלה נ"מ בין הטעמים הללו – אם מדובר בכלי שאינו מתאים לבניין, והשימוש בו זמני בלבד, לכאורה במצב זה אין מקור לאיסור שהרי אין דמיון, לא לבונה ולא לסותר!
אך ממקור שלישי נשמע שאיסור ביטול הכלי מהיכנו עומד בפני עצמו –

רש"י מסכת שבת דף מג עמוד א

מפני שמבטל כלי מהיכנו - שהיה מוכן מתחלה לטלטלו, ועכשיו עושהו מוקצה

מלשונו כאן משמע שהאיסור אינו מצד דמיון לאף אב מלאכה, אלא מעצם זאת שאוסר חפצים נוספים מטלטול בשבת. כעין זאת כתב הריטב"א –

חידושי הריטב"א מסכת שבת דף מג עמוד א

רב יוסף אמר היינו טעמא דרב חסדא משום דקא מבטל כלי מהיכנו. פרש"י ז"ל בכאן דאסרוה רבנן מפני שנראה כבונה, כיוון שלא יוכל לסלקו משם כל היום, ולקמן במכילתין (קכ"ח ב') פירש מפני שנראה כסותר שמבטל אותו מתשמישו, והנכון דרבנן אסרו כדי שלא למעט בכבוד שבת לאסור כלים המותרים

❖ ביאור הבית יוסף לדברי המהרי"ח

בשיעור למדנו את דברי המהרי"ח –

הגהות אשרי מסכת שבת פרק ג סימן יח

מותר לתת כלי תחת נר של שעה, דהא יכול לטלטלו ולנערו, כמו אבן שעל פי החבית, דאם מונחת בין החביות דמסלקה ואחר כך מנערה. ולא דמי לשמן, שאין רוצה לנערו ולהפסידו, דהוה מבטל כלי. וביצה נמי, איכא למימר שירא לנער פן תשבר. אבל האי נר ודאי ינער קודם, שלא יאחז האור בכלי. מהרי"ח:

ביארנו שדבריו מבוססים על הנחת היסוד שמופיעה גם בדברי בעל המאור - בסיס לדבר האסור יכול להיווצר רק בכניסת השבת. על כן בהכרח איסור ביטול כלי מהיכנו מבוסס על מניעה טכנית שאיננה מאפשרת לנער ולהפיל את המוקצה.

בשיעור אנו למדים שבעלי התוספות חולקים על כך. לשיטתם הביאור הפשוט לסוגיית קרנא דאומנא הוא שמכיוון שמתכוון להסיר אותם בהמשך השבת, אינו נעשה בסיס.

בעל המאור אינו חולק על כך שבסיס לדבר האסור אינו נוצר אם מראש מתכוון להסיר את המוקצה מהבסיס. אך הוא גם סובר שבסיס אינו יכול להיאסר במהלך השבת. לכן, בסוגיית קרנא דאומנא, הוא הציג את שתי הקריטריונים הללו כשתי סיבות נפרדות לכך שהכרים אינם נאסרים בשימוש.

בית יוסף אורח חיים סימן רסה (לסעיף ג)

כתוב בהגהות אשרי"י (פ"ג סי' יח) וכו' ... וצריך לומר דסבירא ליה כדעת (ר"ת) ... דלא מיקרי מניח אפילו הניח האיסור מדעתו, אלא אם כן דעתו שישארו שם כל השבת. אבל אם היה דעתו ליטלם בשבת – הוי שוכח, ושרי לנער אבן שעל פי חבית ומעות שעל הכר, דאילו לדעת מי שחולק עליו כל שהניח דבר האסור מדעתו מיקרי מניח ונעשה כלי בסיס לדבר האסור ואסור לנער ... וכתב (הר"ן שם ד"ה ואחרים) שיש חולקין ואומרים דכשם שאסור לבטל כלי מהיכנו לכל היום, הכי נמי אסור לבטלו למקצתו של יום

הבית יוסף מנתח את דברי המהרי"ח מזווית אחרת. אסור לבטל כלי מהיכנו. כלומר – אסור לגרום למוקצה להגיע לכלי באופן שמאותה עת ייאסר לטלטל את הכלי. לפי ר"ת לכאורה יש לכך פתרון מאוד פשוט – בכל פעם שנאלץ לגרום למוקצה להגיע לכלי, יתכוון מראש להסיר את המוקצה במהלך השבת. ממילא הכלי לא ייהפך לבסיס לדבר האסור, וממילא לא יעבור על איסור ביטול הכלי מהיכנו! אם כך, לפי ר"ת תמיד אפשר להינצל מאיסור ביטול כלי מהיכנו.

הבית יוסף מסביר שזהו הרקע לדברי המהרי"ח. מכיוון שהמהרי"ח (מבעלי התוספות) הסכים עם ר"ת, עולה השאלה – מדוע לא תמיד לכוון לנער את המוקצה מהכלי במשך השבת, וממילא לא יבטל את הכלי מהיכנו? על כך עונה המהרי"ח – האיסור יהיה רק במצבים שאין יכולת לנער את הכלי בהמשך השבת! ברם המג"א (סימן רס"ה ס"ק ב) חלק על דבריו, וביאר את המהרי"ח כדרך שביארנו בשיעור.

❖ ביטול כלי מהיכנו במקום הפסד

מדברי הרמב"ן רשב"א והר"ן עולה שחז"ל התירו לבטל כלי מהיכנו בכדי למנוע הפסד מרובה בתנאי שביטול זה הוא זמני. עולה מכך שאין היתר לבטל כלי מהיכנו בכדי למנוע הפסד מרובה! ברם מהרמב"ם נראה שחולק על כך, ומתיר לבטל כלי מהיכנו לגמרי מפני הפסד מרובה –

רמב"ם הלכות שבת פרק כא הלכה י

היו השקים גדולים ומלאים כלי זכוכית וכיוצא בהם פורק בנחת, ומכל מקום לא יניחן שם על גבי בהמה משום צער בעלי חיים.

מגיד משנה הלכות שבת פרק כא הלכה י

הוסיף רבינו להתיר בשקים גדולים הפריקה בנחת שמפני הפסד מרובה התירו לטלטל ואפי' בטול כלי מהיכנו זהו דעתו ז"ל

המגן אברהם הוכיח שרש"י והרי"א ז"ל מסכימים לדברי הרמב"ם, ולאור זאת פסק כשיטתם המקילה –

מגן אברהם סימן רסו ס"ק יז

כללא דמלתא בשילופי זוטרתוי (בכלים קטנים), שיכול לשמטן דאינו מבטל הכלי אלא לפי שעה, עדיף מפריקה בנחת, דעל כל פנים מטלטלן קצת כמו שכתב המגיד משנה, ופריקה בנחת עדיף מביטול כלי לכל השבת כמו שכתב המגיד משנה, ואפילו ביטול כלי מהיכנו. והכל שרי במקום הפסד מרובה

אך הקרבן נתנאל (רבי נתנאל ב"ר נפתלי צבי וייל, תמ"ז-תקכ"ט, מצאצאי המהר"י וייל. כיהן כראש הישיבה בפראג. פירושיו והערותיו על סדר הרא"ש מודפסות בתוך ש"ס וילנא, כראוי להם) תמה עליו –

קרבן נתנאל מסכת שבת פרק כד

עולה בידינו דהרי"ף ורבינו ורשב"א ורמב"ן והר"ן כולם ס"ל דאין מבטלין כלי מהיכנו אפילו בהפסד מרובה ... ומן הרמב"ם אין הכרע זולת רש"י ושי"ג. והלכה כרבים. וביותר יש מהם אחרונים שראו פירש רש"י והשיגו עליו. ודלא כמ"א סימן רס"ו ס"ק י"ד שפסק הכל שרי במקום הפסד מרובה

רוב הראשונים אוסרים ביטול כלי מהיכנו, גם בכדי להציל מהפסד מרובה. רש"י והשלטי גיבורים בודדים בזה, והקרבן נתנאל סבור שגם מהרמב"ם אין הוכחה חד משמעית. על כן הוא תמה על המג"א, שפסק כשיטות אלה.

למעשה הפוסקים נותרו במבוכה (ראו גם במשנה ברורה סימן רסו ס"ק כז, ובביאור הלכה שם ד"ה *לשמטן) –

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק כב הערה לח

מותר לבטל כלי מהיכנו במקום הפסד מרובה אם מבטלו לשעתו. אבל אם מבטלו לכל היום כולו, מחלוקת הפוסקים היא